



Adnan Silajdžić

Samir Beglerović

“Nepotpuna cjelina” – aktuelni izazovi pluralnog religijskog života za muslimane Bosne i Hercegovine

UDK 28 (497.6)

Sažetak

Fokusirajući se na različite faktore (unutarnje i vanjske) koji utječu na percepciju intrareligijskog i interreligijskog dijaloga u Bosni i Hercegovini, tekst tematizira neke od najznačajnijih formi odnosa bosanskih muslimana najprije prema drugim muslimanima, a zatim i prema nemuslimanima, naglašavajući savremeni kulturni izraz kao jedinstven kontekst unutar kojega ti oblici odnosa prema drugome nastaju.

Ključne riječi: religija, ezoterijska duhovnost, postsekularni svijet, ekstremni evangelizam, kršćanski cionizam, Hizmet, Islamska zajednica, mirovne i sigurnosne studije.

Uvod

Na početku želimo reći da je ovaj tekst koncipiran više u formi otvaranja određenih pitanja negoli u formi uobičajenih studija u kojima se aktuelni problemi tretiraju iz ugla specifičnih naučnih teorija. Za ovakav pristup opredijelili su nas brojni faktori, a jedan ćemo posebno izdvojiti. Oslovljavajući različita pisanja vezana za savremene kulturne i društvene izazove koji se nameću religioznim osobama, nerijetko se, što je u dobroj mjeri i razumljivo, većina analiza zadržava na onome pristupu religiji koji se karakterizira kao govor, uvjetno rečeno, “izvana”, čime se, vjerovatno, nastoji postići objektivnost u izlaganju. Međutim, strogo logički posmatrano, opravdano je postaviti pitanje: koliko može biti objektivno nešto što iz razmatranja cjeline isključuje neki njezin neodvojiv dio? Ova napomena ne predstavlja nešto novo u oblasti studija religije niti njome želimo relativizirati značaj interdisciplinarnog i pluriperspektivnog pristupa fenomenu religije, naprotiv! Ali osjećamo potrebu da iznesenu primjedbu dodatno naglasimo, s obzirom na to da se ta “nepotpuna cjelina” sve češće nastoji prenebregnuti, a nedostatak njenoga “dijela” kompenzirati razvijanjem posebne forme u kojoj se ona artikulira. Takvo šta se jasno pokazuje na primjeru naučno-stručnih članaka koji se tehnički upadljivo sve više usavršavaju često zadržavajući pažnju na “opremi teksta”, dok se sam sadržaj tek “dijagonalno” čita. Kad se pritom uzme u obzir i način valoriziranja kvaliteta radova, poput orijentiranja brojem citata u naučnim bazama podataka koje su u vlasništvu nekoliko transnacionalnih korporacija, zatim vođenje računa, ponovno, o broju učešća na različitim konferencijama koje su nerijetko samo svojevrsni paravani različitih globalno-političkih projekata i sl.,¹ stječe se dojam da ni znanost ni znanje nisu više ono zbog čega je, navodno, ovaj savremeni, odveć složeni i komplicirani sistem unapređenja i razvoja ljudskoga znanja uspostavljen, već je riječ o suštinski sasvim drugačijim fenomenima koji znanje i znanost, shvaćene u tradicionalnom smislu, treba da zamijene u potpunosti. Tako i

u oblasti znanosti, kao uostalom i svim drugim oblastima savremene kulture i civilizacije, dolazi do izražaja premoć načela kvantiteta nad kvalitetom, čime se zapada u neku vrstu modernog i postmodernog relativizma, kako to u svojim nastupima i tekstovima naglašava Joseph Ratzinger, odnosno nemogućnosti da sve vrijednosti ili razine egzistencije, kako nas uči tradicionalna metafizika, koegzistiraju u zapadnjačkoj kulturi.² Prirodno, predstavljajući “nepotpune cjeline” kao potpune prihvatile su i brojne službene religijske ustanove i mediji, pozivajući se, u strogo formalnom smislu, na označavanje fenomena religijskog “iznutra”, te tretirajući taj aspekt kao “cjelinu”, pri čemu, iskazujući priličnu ravnodušnost prema savremenim religijskim studijima, religiju predstavljaju pomoću njoj neprimjerenih definicija, uglavnom služeći se iskustvima koja sami nisu stekli, predstavljajući je na taj način u jednome krajnje grotesknom obliku. Jedna od posljedica ovakvoga pristupa, po našem mišljenju, jest podizanje standarda tehničke opremljenosti ureda, instituta, časopisa i novina koji se, na različite načine, bave religijom kao i drugim duhovnim i društveno-socijalnim fenomenima današnjeg svijeta, a koji, valjda, treba da posluže upravo izbjegavanju odgovora na pitanje: “Šta je s ‘potpunom cjelinom’ u njihovom predstavljanju i analizi?” Ukratko, čini nam se da je “nepotpuna cjelina” postala osnovni pristup dominantnoga govora o religiji u sekularnim (restriktivna religioznost), ali i postsekularnim (individualna religioznost) društvima današnjega svijeta (Vidjeti: Silajdžić, 2004).

Imajući u vidu izloženo, a nastojeći prezentirati temu *Aktuelni izazovi pluralnog religijskog života za muslimane Bosne i Hercegovine*, u nastavku ćemo predstaviti dio tih izazova, onih za koje bismo mogli reći da su ključni, mada, naravno, nisu jedini. Da bismo sadržaj izložili konzistentno, podijelit ćemo ga na tri dijela: prvi dio, u kojemu su date opće napomene o ezoterizaciji religije koja otvara prostor za pojavu nekih najaktuelnijih globalnih izazova za religiozne ljude, potom dio koji govori o izvanjskim faktorima

¹ S tim u vezi Dejvid G. Beker, Ričard L. Sklar ustvrdit će da su “multinacionalne korporacije postale najvažniji distributer socijalne i političke moći, važniji i od samih država u kojima privređuju”

(2010: 7). Vidjeti također: Bok (2005), Janković (2017: 98-107).

² O Ratzingerovom razmišljanju o relativizmu vidjeti: Perić (2016: 173-174).



koji utječu na muslimanski odnos prema drugima te, naposljetku, onaj koji govori o utjecaju unutarnjih faktora na artikulaciju muslimanske pluralnosti u našoj državi. Upravo tim redom ćemo i krenuti s izlaganjem.

1. Ezoterizacija puta prema Bogu

Kontekst unutar kojega promišljamo aktuelne globalne izazove, a za temu koju ovdje razmatramo, posebno je važan, predstavlja zapravo krajnje jedinstven kulturni izraz savremenih društava, karakteriziran dominantno ezoterijskom duhovnošću te okultnom praksom. Njegov razvoj te, posebno, popularnost koju je zadobio u evropskome društvu rane modernosti, kulminirat će u 19. i 20. stoljeću te izravno utjecati na formiranje različitih ezoterijskih i okultnih skupina i njihovih brojnih učenja, čija je osnovna posljedica razvoj elitističkoga odnosa prema svijetu i čovjeku (usp. Gibbons, 2001: 2-3). Štaviše, i odnos čovjeka prema Uzvišenome Bogu također se definira kroz takvo razumijevanje stvarnosti i zbilje, po kojemu tek "odabrani" pojedinci ili pripadnici jedne konkretne grupe imaju mogućnost spoznati Boga pa su, na osnovu toga, upravo oni jedini pozvani voditi društvo ili upravljati društvenim tokovima (usp. Guenon, 2001: 72-83). Pod prethodno kazanim ne misli se na ekskluzivitet prisutan u tradicionalnim crkvama i religijskim zajednicama, već na razvoj sasvim specifične duhovnosti koja, na određen način, transcendirira sve ranije identitarne pripadnosti (konkretnoj crkvi odnosno religijskoj zajednici, narodu, kulturi i sl.), kreirajući specifičnu duhovnu zajednicu čije vrijednosti određuje "elita elite". Na taj način ezoterijska duhovnost izravno nasljeđuje u protekla dva stoljeća usvojeni moderni koncept razumijevanja religije, predstavljajući, s jedne strane, svaku religiju kao spasonosnu po njenoj naravi, te, razvijajući vlastitu dinamiku na matrici elitnoga ponašanja, uvodeći različite vrste inicijacija svojih članova koje se manifestiraju u raznim formama, s druge strane. S tim u vezi navodimo sljedeći primjer. Fokusirajući se na savremeni obrazac akademskoga napredovanja u viša zvanja, svaki kandidat u obavezi je osigurati sredstva za svoja istraživanja, zbog čega je pitanje stipendiranja

od različitih fondacija izuzetno važno. Ali, dok svaka podnesena molba podrazumijeva i mogućnost odbijanja aplikacije, opće je poznato da prihvatanje projekta od određene fondacije, kako se kaže, "otvara vrata" svim drugim stipendijama, kakve su Fulbright Foreign Student Programme iz SAD-a, Rotary Peace Fellowship kao međunarodna mreža univerziteta iz SAD-a, Japana, Engleske, Australije i Švedske, Eiffel Excellence Scholarship Programme iz Francuske, DAAD iz Njemačke, Great Wall Programme iz Kine i dr. S obzirom na to da iza svake takve "velike" fondacije stoji sasvim konkretna ideologijska grupa, smatramo opravdanim ukazati – tako se, barem, nama čini – na iznimnu sličnost između bivanja alumnistom neke fondacije čije stipendiranje "otvara vrata" svim drugim finansijskim izvorima te vrste, i uobičajenih ezoterijskih inicijacija po kojima "odabrani" odnosno inicirani dobijaju neometan ili barem "neometaniji" pristup "znanju". Dodatno, time se, posmatrano u širem kontekstu, istraživanje ideologijski usmjerava, ali se, razvojem takvog inicijacijskog akademskog mentaliteta, profanizira i fenomen inicijacije (ibidem, 216-217).

Ali, bez obzira na to složili se s iznesenim primjerom ili ne, nema sumnje da je ezoterijska duhovnost nastala usljed niza okolnosti razvijenih posredstvom brojnih povijesnih formata kulturnoga izražavanja (renesansa, ekspresionizam, nadrealizam i sl.), potom usvajanja različitih filozofijskih i znanstvenih paradigmi (prosvjetiteljstvo, postprosvjetiteljstvo, humanizam, transhumanizam i sl.), ali i kreiranja specifičnih teologijskih pristupa i narativa (spajanje aristotelizma i platonizma, antropocentrizam, teologije identiteta i dr.). Ta ezoterijsko-okultna paradigma uspjela je u praktičnom smislu, rukovodeći se načelom ontološkoga izjednačavanja čovjeka, svijeta i Boga, odnosno, usvajanjem obrasca izraženog okultnim rječnikom "kako gore, tako i dolje" (*as above so below*), postaviti čovjeka u potpunu opoziciju s Uzvišenim Bogom, isključiti iz svakodnevnoga čovjekova života entitet nevidljivoga svijeta (*âlemi gajb*) u kojemu se ono "božansko" i strogo "ljudsko" susreću, a to je susret koji je po svojoj naravi krajnje dinamičan. Na taj način religiozni čovjek, naročito onaj koji pripada tradicionalnim

crkvama i religijskim zajednicama, doveden je u poziciju da vjeruje u sveto, pa tako i u svete ljude (evlije, svece, gurue), ali se, snagom svoje naučenosti, plaši svjedočiti ih u svome svakodnevnom životu. Drugim riječima, nedostatak osvjeđenja u aktivni svijet nevidljivoga, putem kojega čovjek razvija vlastitu duhovnost, nadoknađuje se brojnim ideologijama, pseudoteorijama i cijelim spektrom okultnih vjerovanja i praksi. Kazano riječima časnoga Mevlane Rumija, čovjek se, poput lisice, bježeći od različitih opasnosti, pouzdaje u manevar svoga repa zanemarujući vlastite noge koje ga sve vrijeme nose.

2. Vanjski faktori muslimanskoga odnosa prema drugome

Kako je poznato, svaki kulturni obrazac, u konkretnim društveno-historijskim okolnostima, utjecao je na recepciju svih pa tako i religijskoga fenomena koji potom bivaju artikulirani, između ostaloga, u djelima te u dinamici razvoja raznih škola mišljenja. Analogno tome, i prethodno naznačena priroda savremene kulture utječe na teorije koje razvijaju crkvene i religijske zajednice danas. Zbog toga, povezanost vrednota koje njeguje neka snažno utjecajna društvena grupa s važećim geopolitičkim projektima te filozofijsko-teologijskim učenjima nije tek ideja koja se njeguje unutar pristalica školā konspirativne teorije, već je upravo rezultat toga odnosa. Želimo reći da primjeri koje namjeravamo navesti, povezani sa globalnim trendovima koji utječu i na religijski život kod nas u Bosni, nisu plod mašte, nego pojave koje su predmet analize ozbiljnih kritičkih studija objavljenih u brojnim publikacijama kod nas i u svijetu. U ovome slučaju primjeri su samo naznačeni, analogno volumenu rada koji ne dozvoljava pojedinačne, iscrpne analize.

Prva od tih pojava, vjerovatno u svijetu i najaktuelnija, jest sve snažniji razvoj ekstremnog evangeličkog pokreta u Sjedinjenim Američkim Državama, posebno osnažen nakon dolaska

Donalda Trumpa na poziciju predsjednika. Ne ulazeći ovdje, razumljivo, u narav religioznosti samoga Trumpa, činjenica je da je njegovo političko i ekonomsko djelovanje poslužilo snaženju desne političke orijentacije u SAD-u, ali i pokreta kršćanskoga cionizma čija je izravna posljedica još veća tolerancija američke politike prema državnome teroru Izraela te povećanje broja ekstremnih pokreta među muslimanima Bliskoga Istoka, ali i drugih dijelova svijeta, u čijim nasilnim djelovanjima strada velik broj nevinih ljudi. Značaj ličnosti Trumpa za ekstremni evangelički pokret ne bi trebao ni u kojemu slučaju biti zanemaren; dovoljno je spomenuti velik broj knjiga koje ga povezuju s biblijskim proročanstvima (vidjeti Warden, 2017)³, odnosno njegovu izbornu pobjedu predstavlja kao čin nadnaravnosti namijenjen povratku kršćanskih vrijednosti u svaki dom,⁴ a plod je ideološkog tumačenja pojedinih stihova Biblije koji će od polovice prošloga stoljeća biti realiziran kroz različite forme zapadnjačke kulturne i političke hegemonije na prostoru Srednjeg i Bliskoga Istoka, čije konsekvence istodobno imaju planetarni karakter. Ili, preciznije rečeno, takva ideja projektirana je u novoj protestantskoj američkoj metafizici i eshatologiji evangeličkih konzervativnih teologa, među koje prije svih ubrajamo Frenka i Billiya Grahama, Orala Robertsa, Pata Robertstona, La Hayea i dr. (vidjeti Karlson, 2005: 117-130), a potom u takozvanoj "civilnoj religiji" Roberta Belaha. Bez obzira na to što u formalnome smislu nadilazi sve religije i konfesije u američkome društvu, i bez obzira na činjenicu da u javnome životu ima samo ceremonijalno značenje, civilna religija je suštinski prodahnuta biblijskim fundamentalističkim tumačenjem svete povijesti, iz koga će se razviti neka vrsta "novoga kristocentrizma" odnosno "novoga okcidentalizma", a koji će dovesti u pitanje američko iskustvo multikulturalizma, inzistirajući na religijskoj, kulturno-civilizacijskoj, društvenoj, političkoj i na kraju genetskoj inferiornosti

³ Ovo je samo jedna u nizu knjiga koja bivšeg predsjednika SAD-a dovodi u izravan kontekst s biblijskim proročanstvima. Iz kritičkog ugla pogledati: Bauman, 2018: 47-67.

⁴ Jedna od knjiga napisanih na ovu temu je trenutni bestseller: Mark Taylor, Mary Colbert, *The Trump Prophecies: The Astonishing True Story of the Man Who Saw Tomorrow... and*

What He Says Is Coming Next, Defender Publishing LLC, Crane, 2017. Zapravo bi bilo od izuzetne važnosti konsultirati sva izdanja kuće Defender Publishnig, budući da sva tretiraju pitanje odnosa savremene Vlade SAD i nastupa Sudnjega Dana. (<http://defenderpublishing.blogspot.ba/>); stranica je bila aktivna 03. 02. 2018.



drugih nacija, promovirajući na taj način novu formu rasizma koji je anglosaksonski liberalni konstrukt zasnovan na hijerarhiji naroda, a samim time i jednu specifičnu ideologiju ljudskih prava koja ima ambiciju da postane univerzalna. Na tragu opservacija iznesenih u uvodu ovoga rada, znatan broj kršćanskih cionista i općenito sljedbenika ekstremnog evangeličkog pokreta zapravo razvijaju jedan sasvim novi tip pseudokršćanstva, evangelikanizam baziran na nacionalizmu, rasizmu i političkom entuzijazmu koji konstantno raspiruje strah od drugoga. Umjesto strogo crkvenih prostora, ova učenja promoviraju se putem konzervativnih medija, posebno TV stanice "Fox", pa odatle i termin "Fox-evangelicalism".⁵ Gore spomenuti izmi u politici, kulturi i religiji, koji razvijaju politiku i religiju identiteta odnosno strah od drugih, reflektirat će se i kod nas u Bosni i Hercegovini, s jedne strane, kroz naglašenu islamofobiju nekih nacionalnih politika, te, s druge strane, kroz oblikovanje muslimanske pluralne scene čiji sastavni dio čine "radikalne grupe" koje, reagirajući na gore prezentirane pojave, odbijaju prihvatiti univerzalnost modernih zapadnih vrijednosti. Pored toga treba istaknuti da jedan broj muslimanskih istraživača kod nas *a priori* prihvata anglosaksonski koncept neo/okcidentalizma i neo/kristocentrizma, što je više nego očito u projektima iz područja društvenih i političkih nauka kao i moderne religijologije, koji su, usput budi rečeno, veoma dobro finansijski podržani.

Drugi izazov koji ćemo ukratko izložiti jesu promjene koje se, skoro svakodnevno, javljaju u oblasti vanjske te unutarnje politike Republike Turske, kao i u ponašanju odnosno djelovanju njene Islamske zajednice. Vezane su za nastanak euroazijskog bloka, koji podrazumijeva uspostavu sasvim specifičnih odnosa između Turske, Rusije, Irana i Kine, a koje usložnjavaju brojne kompleksnosti njihovih društava. Govoreći samo o izazovima povezanim sa raznolikim identitetima muslimanskog stanovništva,

napomenut ćemo da su, s jedne strane, muslimani u Turskoj historijski vezani za sunijsku tradiciju, koja je postala službeno opredjeljenje Osmanlijskog carstva nakon osvajanja Konstantinopolja, a idejno je razvijana kroz anatognizam prema šiitskoj tradiciji, koja je, opet, postala službena konfesija rivalske safavijske imperije. Bivše zemlje SSSR-a uglavnom su dio sunijske tradicije, kao i najbrojniji muslimanski narod Hui u Kini. No, nasuprot tome, većina muslimana Irana šiitske su konfesije, te su historijski nasljednici safavijske imperije. Sada, kroz djelovanje različitih organizacija u Bosni i Hercegovini, više je nego očito da približavanje ili udaljavanje jednih zemalja euroazijskog bloka od drugih utječe i na propagiranje većega ili manjega stepena "pravovjerja" odnosno "krivovjerja" različitih sunijskih ili šiitskih grupacija.⁶ Nažalost, kao po automatizmu, znatan broj muslimanskih religijskih intelektualaca prihvata učešće na brojnim konferencijama ili projektima u kojima se takav stav nastoji definirati, ne vodeći računa o njihovoj političko-ideologijskoj pozadini. Najbolji primjer da su te inicijative u većini slučajeva tek sekundarnoga karaktera nudi upravo njihov daljnji razvoj koji, jednostavno – izostaje. Naime, ukoliko neka organizacija izdvoji znatna finansijska sredstva za konferenciju ili prijevod nekoga djela, a potom te organizacije, ili daljnje njege rada na njenim produktima, doslovno – nestane, to je više nego dovoljno, po našem mišljenju, da se barem izrazi stanoviti oprez prema njenim intencijama. Nažalost, odgovor muslimana na ove pojave i njihove reperkusije na društveno-socijalni, kulturni i religijski život kod nas uglavnom je pojedinačan. Teško je registrirati bilo kakav sistematski odgovor na njih, iako neometan pristup internetu to omogućuje.

Naravno, složenost odnosa podrazumijeva i veze zemalja evroazijskog sa zemljama evroatlantskog bloka, poput odnosa Republike Turske sa SAD. Primjerice, jedan od najpoznatijih

⁵ Termin je preuzet od Amy Sullivan: "America's New Religion: Fox Evangelicalism", *The New York Times*, 15. decembar 2017. (<https://www.nytimes.com/2017/12/15/opinion/sunday/war-christmas-evangelicals.html>); stranica je bila aktivna 03. 02. 2018. Iz

politološkog i kulturološkog aspekta o tome vidjeti Majer (2009: 106-122).

⁶ Pogledati na YouTubeu hutbu Safveta Halilovića o "sekti šijama" koju je održao u džamiji Kralj Fahd u Sarajevu 17. augusta 2013. godine.

misionira Fethullah Gülen bio je, prvo, podržavan, potom izložen optužbama u Turskoj, a analogno tome, u Bosni je, skoro nevjerovatno "autentičnom" kopijom, na početku hvaljen, a potom munjevito proskribiran.⁷ Ne ulazeći u vrijednosna razmatranja Gülenovog opusa niti njegovu političku i ideološku orijentaciju, samo želimo naglasiti da su članovi njegovog pokreta "Hizmet", bili u krajnje nepovoljnoj situaciji, budući da im njihovi dojučerašnji simpatizeri i promotori, koje su često, na različite načine, izdašno stipendirali, danas ukazuju nepovjerenje. Sigurni smo da je takvo ponašanje bilo uzrokovano nesnalaženjem nekih uposlenika Islamske zajednice odnosno njenih institucija, međutim, takvo ponašanje će ostaviti traga među intelektualcima, ali i ostalim članovima i pripadnicima Zajednice, o čemu bi, kao i o drugim "uvezenim reformatorima" u dogmatici i sufizmu, trebalo poduzeti određene analize, jer dodatno sve to usložnjava odnose među vjernicima posebno velikih urbanih sredina. Takve pojave zahtijevaju ozbiljnu kritičku valorizaciju koja je nažalost do sada izostala.

Sa ova dva primjera ni izdaleka se ne iscrpljuje pitanje vanjskih faktora koji utječu na bosanskomuslimansko razumijevanje ideje pluraliteta, budući da im je nužno priključiti djelovanje cijeloga niza fenomena, poput ideološke pluralizacije unutar Evropske unije, jačanja anglosaksonske ideološke struje, promjene odnosa Islamske Republike Iran prema zajednicama ekstremnih (gulât) šiija u Iraku, Siriji, Libanu i Turskoj, reformiranog vehabizma i popularizacije teorije takozvanog srednjeg puta (vesatijja) i dr. Tek sa time analiza bi bila potpuna, no, kako smo i najavili, namjera je bila skrenuti pažnju samo na one najizraženije.

3. Utjecaj unutarnjih faktora na muslimansku pluralnost

Kad je riječ o unutarnjim faktorima, samo ćemo naznačiti šta je to što čini sadržaj pluralnoga života muslimana Bosne. U nekoliko ranije objavljenih tekstova govorili smo o utjecaju različitih škola na razumijevanje i tumačenje islama koje djeluju u bosanskohercegovačkom društvu te, napose, odnosa prema drugima, pa, želeći izbjeći ponavljanje, tek ćemo se ukratko fokusirati na načine kojima se njihove ideje promoviraju.

Jedan od najutjecajnijih "posrednika" u tom smislu svakako je institucija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Naprosto, utjecaj osoba koje profiliraju njen rad, određuje sadržaj koji se nastoji promovirati, i to putem nekoliko uobičajenih sredstava javnoga komuniciranja: novina, interneta, videoprograma, radija i dr. Već smo spomenuli slučaj odnosa prema Gülenu, a moguće je navesti i mnoge druge primjere. Najveći problem, čini nam se, predstavlja izostanak ozbiljnog i iskrenog otvaranja dijaloga i suradnje sa svim muslimanima u našoj državi, ne samo onim profesionalno angažiranim unutar Zajednice. Ne bismo rekli da tih nastojanja nema odnosno da ne postoje dobre namjere pogotovo reisul-uleme Huseina ef. Kavazovića i njegovih najbližih suradnika, no, krajnje su skromna i uglavnom svedena na pojedinačne slučajeve. Rezultat takvoga odnosa može se prepoznati u izostanku obrazloženja osnovne intencije u dijalogu Islamske zajednice sa tzv. "paradžematima". Stekao se utisak da je pristupanje Zajednici nužno radi bezbjednosti članova muslimanskih džemata. Drugim riječima, orijentirani iskustvom projekta Islamske zajednice Republike Turske (Diyamet), čak i pratećom knjigom⁸ skoro identičnoga sadržaja,⁹ odgovorne osobe u Islamskoj

⁷ Opće je poznato da je veliki dio muderrisa (nastavnika i profesore medresâ, Fakulteta islamskih nauka i ostalih odgojno-obrazovnih ustanova) te uposlenika Zajednice radio na prevodenju i promoviranju Gülenovih djela. Promocije su objedinjene u video-isječak pod nazivom: "Promocija knjige Beskrajna Svjetlost – Muhammed a. s. – autor Fethullah Gulen", IK Hikmet, postavljeno 05. 02. 2014. godine (<https://www.youtube.com/watch?v=EQPkTDjxrO8>); stranica je bila aktivna 03. 02. 2018. Vidjeti, primjerice, sljedeće naslove: B. Jill Caroll, *Dijalog civilizacija (Gülenovi islamski ideali i humanistički diskurs)*, El-Kalem, Sarajevo, 2010.; M. Fethullah Gülen, *Nedoumice našeg vremena*, El-Kalem, Sarajevo,

2012.; M. Fethullah Gülen, *Pozivanje na pravi put – principi i metode*, El-Kalem, Sarajevo, 2012., itd.

⁸ *Ideologija tekfira i nasilni ekstremizam – analiza*, Sarajevo, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini – Vijeće muftija, 2017. Čak su, pored određene jezičke nedoradenosti, neki stavovi izneseni, blago rečeno, krajnje simplificirano, npr.: "U nastavku ovog dokumenta izvršit ćemo kritičku analizu ključnih pojmova ekstremističkog diskursa i pokazati u kojoj mjeri on odstupa od općeprihvaćenog tumačenja islama." (podvlačenje naše), str. 15.

⁹ *Religious Exploitation and Terrorist Organization ISIS*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı – General Directorate of Religious Publications, 2016.



zajednici nesmotreno i nesvjesno su se stavili u poziciju ideološko-sigurnosnog garanta za zakonit odnos svojih članova prema državi Bosni i Hercegovini. Iako je Zajednica ovakav utisak s vremena na vrijeme demantirala u medijima, ipak, razlog nužnosti uključivanja svih džemata u instituciju Islamske zajednice nikada nije akaidski odnosno dogmatski adekvatno obrazložen. Naravno, opravdano je postaviti pitanje da li je tako nešto uopće i moguće učiniti.

Drugi važan faktor su muslimani koji djeluju u različitim javnim ustanovama te u nevladinom sektoru kao dio civilnoga društva. Pored spomenutoga izostanka međusobne otvorene razmjene ideja i iskustava između ovoga dijela muslimana i Islamske zajednice, ne treba zaboraviti ni da javne ustanove i nevladine organizacije nužnu finansijsku stimulaciju dobijaju od političkih stranaka te, ponovno – fondacija i međunarodnih udruženja, čime se odnos između njih i odgovornih ljudi u Zajednici dodatno usložnjava. Kad se tome doda i činjenica da veći broj muslimana mlađe populacije, iz raznoraznih razloga, aktivno djeluju u tzv. novim religijskim zajednicama kod nas, onda problem doista dobija na svojoj težini i ozbiljnosti, te zahtijeva dobro sondirana pluriperspektivna istraživanja.

Treći faktor zapravo su muslimani međusobno povezani društvenim virtualnim mrežama, unutar kojih razvijaju često neobične i prilično neistražene oblike religioznosti (Vidjeti Hexham, Poewe 1997: 141-151). Vodeći se logikom opće ezoterijske duhovnosti, putem definiranja stavova i ponašanja na društvenim mrežama transcendiraju sve druge pripadnosti, pa tako i pripadnost Islamskoj zajednici odnosno nekoj muslimanskoj organizaciji, nadilazeći zapravo uvjetovanosti brojnih akaidskih i pravnih škola i gradeći svoju religioznost na osnovu broja “like-ova” i “shareovanja” materijala religijske sadržine. Riječju, umjesto vlastitih, ova grupa vjernika koji pripadaju takozvanoj. “generaciji Z”, a posrijedi su dominantno mlađe osobe specifičnog mentaliteta i senzibiliteta, raspravlja o iskustvima drugih, zbog čega, navikavajući se na neautentičnost duhovnoga doživljaja, pristaju na dijeljenje “statusa” koji, pored nekih mudrih izjava, sadrže mahom simplifikacije, površnosti i banalnosti.

Naprосто, oni ne shvaćaju da je važno da svaka osoba razvije vlastiti odgovor na dar vjere koji je u nju položio njezin Gospodar. Naravno, kreiranje virtualnog identiteta nije nevažna činjenica, štaviše, na taj je način o drugome moguće govoriti i kroz obrasce uspostavljanja dijaloga, ali i u formi međusobnoga kuraženja na nasilje i rat, što je, u oba slučaja, moguće uočiti na forumima internetskih stranica na našim jezicima.

4. Umjesto zaključka

Na kraju želimo posebno potcrtati činjenicu da su tradicionalne crkve i religijske zajednice pred iskušenjem dvostrukoga izazova. Prvi je da usvajanjem modernoga koncepta religije, između ostaloga, prihvate i teoriju po kojoj su religije izvor sukoba među ljudima (*religion and violence*), a koja je najzastupljenija u takozvanim mirovnim studijama o religiji, koje, po svojoj prirodi, pripadaju naučnoj grani mirovnih studija i studija konflikta, kao dijela oblasti političkih nauka. Postoje i autori koji smatraju da se međunarodni odnosi ne mogu podvesti pod nauku, nego vještinu analize, što je zapravo proizvod zvanične angloameričke škole koja sebe naziva naukom o međunarodnim odnosima, a koja izučava isključivo “apstraktne normativne koncepte izbjegavajući da objasni konkretne političke pojave i procese” (Janković 2017: 14). Studijski program, kasnije i samostalan studij, “Peace and Conflict studies”, započeo je sredinom četrdesetih godina 20. stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama. Riječ je o interdisciplinarnome studiju, koji najčešće podrazumijeva zajedničko izvođenje nastave iz disciplina: sociologije, političkih nauka, međunarodnih odnosa, historije i antropologije. Nerijetko se ovim disciplinama priključuje i studij religije (studijski program koji se izvodi kroz interdisciplinarni pristup religiologiji). Koliko nam je poznato, u našoj regiji se znanstvena grana mirovnih studija i studija konflikta najčešće označava kao “studije mira” (Centar za studije mira Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu), ili kao “sigurnosne i mirovne studije” (zapravo ranije uspostavljen odsjek na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu). U Sarajevu djeluje i Fondacija “Mirovna akademija”,

a u Zagrebu “Centar za mirovne studije”. Ideja pokretanja mirovnih studija i studija konflikta proizašla je iz specifičnih religijskih, geopolitičkih i ekonomskih projekcija razvijanih u SAD (ibidem 71-97). Premda je program toga studija zastupljen, u različitim oblicima, u većini zemalja Evropske Unije, ipak, najrašireniji je i najutjecajniji upravo u SAD te Kraljevini Švedskoj. Od početaka svoga institucionalnog profiliranja mirovne studije i studij konflikta često su argumentirano kritikovane, naročito u tekstovima konzervativnih intelektualaca i društvenih aktivista poput Rogera Scrutona, Donalda Horowitza i dr., ali i liberalnih mislilaca poput Brucea Bawera (Usp. Dooley 2009: 79-81; Horowitz 2009: 10-11). Uz sav rizik od simplifikacije jednog izuzetno složenog problema našega vremena, upravo činjenica da iz desnog dijela svjetonazorskog spektra potiče najangažiranija kritika i relativiziranje općih, univerzalnih vrijednosti koje se promoviraju unutar neoliberalne ideologije i iz nje razvijene specifične teologije (Taylor 1987: 3-6), sigurno je važan razlog privlačnosti konzervativnih i desničarskih učena naročito za mlađe naraštaje. U velikoj mjeri uspostava i razvoj mirovnih studija i studija konflikta korespondira sa realiziranjem geostrateških planova Euroatlantskog saveza, naročito SAD-a i Engleske (anglosaksonska osovina)¹⁰, a što se, možda, najbolje vidi u izražavanju podrške čak i upotrebi nasilja te (unutar)državnog terorizma u cilju promjene vladajućega režima odnosno oponentne političke grupe, što su u svojim kritikama isticali C. Webel, D. Barash, J. Galtung i dr. Posjedujući, u izvjesnom smislu, uvijek neki skriveni plan (*hidden agenda*) koji se bitno naslanja na, kako smo već istakli, konkretne geostrateške i političke ciljeve, ovakav koncept često zanemaruje objektivnost i znanstvenost teorija, umjesto kojih, nerijetko, promovira površnost te prouzrokuje intelektualnu lijenost i koruptibilnost, tj. proizvodi intelektualce porotka (*think tank*) nasuprot moralno-političkih “disidenata” koji su, kako to voli reći Chomsky, istinski intelektualci koje karakterizira odgovorno mišljenje (Vidjeti Paić 2006: 9-10). Ova

digresija može zvučati kao nepotrebna, međutim, više je nego očit porast broja projekata u kojima učestvuju i tradicionalni vjernici ali i njihove matične crkve i religijske zajednice, a u kojima se fenomen religijskoga motri upravo kroz dimenziju tzv. mirovnih studija, dakle, nekritičkog optuživanja religije kao glavnog vinovnika nestabilnosti i nereda u svijetu. Riječ je zapravo o dobro osmišljenim projektima potpomognutim ogromnim materijalnim ulaganjima elita neoliberalnih centara moći koji okrivljuju kulturu i religiju za nešto što njih suštinski određuje, a to je da su oni zapravo najveći vinovnici suvremene politike nasilja u svijetu.

Drugu kušnju predstavlja fokusiranje na različite oblike dijaloga, pri čemu se u neznatnoj mjeri nastoji kod vjernika probuditi potreba dosezanja autentičnosti, u smislu njihovog samostalnog mišljenja i vjerovanja. Živeći u vjerovatno najdestruktivnijem kulturnom ozračju kojega je čovječanstvo zapamtilo, tradicionalne crkve i religijske zajednice opredjeljuju se, prije, za sklapanje neke vrste “pakta” sa društvenim okruženjem, umjesto da se odluče, hrabro i krajnje odgovorno, mijenjati ga. Nastojeći, tako, uspostaviti dijalog sa vrijednostima suvremene globalizirajuće civilizacije, odnosno, ponuditi neki smisao iz nje proizašloj nemilosrdnoj “kulturi smrti” (Ivan Pavao II), često, i to skoro u potpunosti, napuštaju svoju osnovnu zadaću – rad na odgoju odnosno izgrađivanju vjerničkih stavova kod ljudi. Posljedično, sâmi vjernici na izazove “kulture smrti” reaguju jednako destruktivno i nemilosrdno (Usp. Silajdžić, Hafizović, Beglerović 2015: 42), orijentirajući se u svojim životima nesređenim emocijama isprovociranim putem, uglavnom, elektronskih medija, umjesto autentičnim spoznajama koje jedine, naposljetku, i mogu biti svojevrsno opravdanje ljudske egzistencije na ovome svijetu. Odatle i utisak da je suvremenim učiteljima vjere i teolozima važnije disciplinirati vjernike odnosno odgajati ih u kanonskoj disciplini, producirajući kod njih “poželjno ponašanje”, negoli odgajati ih i kod njih razvijati sposobnost samostalnoga promišljanja, a to je i razlog sve raširenije korupcije u službenim religijskim strukturama ali i izuzetno zabrinjavajućega nedostatka intelektualnosti

¹⁰ O dominaciji anglosaksonskog svijeta pogledati Mojsi (2016: 21-27).

kod vjernika svakodnevnija. Tako je i angažman vjernika nerijetko samo odraz neiskrenih, krajnje ovozemaljskih projekcija religijskih autoriteta. A

tamo gdje dijalog nije posljedica govora vlastite vjere, ni njegov sadržaj ne može biti autentičan, bez obzira na kojoj instanci se vodilo.

Literatura

- Bauman, Zigmunt (2018), *Stranci pred našim vratima*, Mediteran publishing, Novi Sad
- Beker, Dejvid G., Ričard L. Sklar (ur.) (2010), *Post-imperijalizam i svetska politika*, Akademija za diplomatiju i bezbednost, Beograd
- Bok, Derek (2005), *Univerzitet na tržištu*, Clio, Beograd
- Dooley, Mark (ur.) (2009), *The Roger Scruton Reader*, Continuum, New York
- Gibbons, Brian J. (2001), *Spirituality and the Occult From the Renaissance to the Modern Age*, Routledge, London – New York
- Guenon, Rene (2001), *Perspectives on Initiation*, Sophia Perennis, New York – Ghent
- Hexham, Irving, Karla Poewe (1997), *New Religions as Global Culture*, Westview Press, Oxford
- Horowitz, David (2009), *Barack Obama's Rules for Revolution The Alinsky Model*, David Horowitz Freedom Center
- Janković, Slobodan (2017), *Anglo-američka obmana*, Catena Mundi, Beograd
- Karlsson, Ingmar (2005), *Vjera, teror i tolerancija (eseji o religiji i politici)*, Hamidović, Tuzla
- Majer, Tomas (2009), *Identitet Evrope*, Albatros plus – Službeni glasnik, Beograd
- Mojsi, Dominik (2016), *Geopolitika televizijskih serija*, Beograd, Clio
- Paić, Žarko (2006), *Moć nepokornosti (intelektualac i biopolitike)*, Antibarbarus, Zagreb
- Perić, Zdravko (2016), "Problematiziranje relativizma u povijesnom, ali i suvremenom kontekstu", *Obnovljeni život*, Zagreb, 71 (2), str. 167-179.
- Religious Exploitation and Terrorist Organization ISIS* (2016), Diyanet İşleri Başkanlığı – General Directorate of Religious Publications, Ankara
- Silajdžić, Adnan (2004), *Kriza religijskog identiteta u današnjem svijetu*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo
- Silajdžić, Adnan, Rešid Hafizović, Samir Beglerović (2015), "Nasilje kao sopstveni proizvod moderne kulture", *Preporod*, br. 23/1057, 1. decembar 2015, str. 42-43.
- Sullivan, Amy (2015), "America's New Religion: Fox Evangelicalism", *The New York Times*, 15. decembar 2017. (<https://www.nytimes.com/2017/12/15/opinion/sunday/war-christmas-evangelicals.html>)
- Taylor, Mark C. (1987), *Erring: A Postmodern A/Theology*, The University of Chicago Press, Chicago – London
- Vijeće muftija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini (2017), *Ideologija tekfira i nasilni ekstremizam – analiza*, Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini – El-Kalem, Sarajevo
- Warden, James (2017), *Bible Prophecy & Trump: Daniel Chapter 8 A Goat Stubborn King of the West will Attack Iran (Persia) making His Nation "Very Great" in End Times Then the ... Occurs Over 150 End Time Prophecies*, Kindle Edition

Abstract

"Incomplete Wholeness": Current Challenges of Plural Religious Life for Muslims in Bosnia and Herzegovina

Adnan Silajdžić, Samir Beglerović

Focusing on various factors (internal and external) that affect the perception of intra-religious and inter-religious dialogue in Bosnia and Herzegovina, the following text discusses some of the most important forms of Bosnian Muslim attitudes towards, firstly, other Muslims, and, secondly, non-Muslims, emphasizing contemporary cultural expression as a unique context within which these forms of attitudes towards another arise.

Keywords: religion, esoteric spirituality, post-secular world, extreme evangelism, Christian Zionism, Hizmet, the Islamic community, peace and security studies.